

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ТИЧИНА КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 376.061.1.064.1-056.264-053.4

**ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У СІМ'ЯХ, ЩО
ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

19.00.08 – спеціальна психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата психологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
МАРТИНЕНКО Ірина Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри логопедії.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
РОМАНЕНКО Оксана Вікторівна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри юридичної психології;

кандидат психологічних наук, старший
науковий співробітник
БАБЯК Ольга Олексіївна,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН
України,
старший науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу дітей з
особливими потребами.

Захист відбудеться «28» листопада 2018 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.23 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01054, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «26» жовтня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Модернізація спеціальної та інклюзивної освіти в Україні зумовили визначення та реалізацію оптимальних шляхів інтеграції дитини з особливостями психофізичного розвитку в суспільство на засадах розвитку її особистісної активності та соціальної взаємодії. Концепція Нової української школи обумовила підхід до особистості дитини як до активного суб'єкта соціальних стосунків, становлення якого відбувається, насамперед, у сім'ї шляхом залучення батьків у педагогічний процес. Особливої значущості це питання набуває щодо дітей старшого дошкільного віку (напередодні вступу до школи), характер соціальних взаємин та розвиток особистості яких значною мірою детермінують міжособистісні родинні взаємини.

Традиційним у психології є погляд на сім'ю як середовище, що відіграє провідну роль у вихованні дитини дошкільного віку, формуванні її особистості та стосунків з оточуючими, яке забезпечує безпеку та емоційне благополуччя малюка (М. Бардишевська, А. Варга, В. Дружинін, В. Кравець, Р. Овчарова, А. Співаковська, Н. Федотова, А. Харчев, О. Черніков, Н. Шевченко, М. Ainsworth, М. Bowen, J. Bowlby, E. Erikson, A. Freud, D. Winnicott).

Міжособистісні сімейні стосунки (далі – МСС) в психолого-педагогічних дослідженнях вивчались із різних аспектів: з позиції батьків – досліджено типи виховання, батьківські установки, ставлення до дітей (А. Варга, Ю. Гіппенрейтер, К. Красильнікова, А. Петровський, Л. Саготовська, А. Співаковська, В. Столін, М. Ainsworth, D. Winnicott); з дитячої позиції – проаналізовано види дитячої прихильності, сприймання дітьми батьків та власної сімейної ролі (Г. Андрєєва, О. Горєцька, Й. Лангмейєр, З. Матейчек, А. Співаковська); з позиції взаємин дітей і батьків – особливості спілкування та взаємодії (А. Варга, В. Кан Калик, Г. Хоментаскас, А. Шведовська, E. Verne), її емоційний фон у родині (О. Насонова, М. Ainsworth, J. Bowlby).

Водночас, за результатами спеціальних теоретико-експериментальних пошуків Ю. Бистрової, Ю. Блінкової, Т. Богданової, Т. Вісковатової, Т. Волковської, А. Душки, С. Ігнатєвої, Т. Ілляшенко, М. Іполітової, Л. Каліннікової, А. Колупаєвої, В. Кротенко, І. Левченко, Т. Лози, І. Мартиненко, О. Мастюкової, С. Миронової, А. Обухівської, Н. Погорільської, М. Радченко, О. Романенко, М. Семаго, Г. Соколової, В. Ткачової, Л. Фомічової, О. Царькової та ін. встановлено, що міжособистісні взаємини у сім'ях, що виховують дитину з відхиленнями в розвитку, характеризуються: відчуженням, негативним ставленням близьких до дитини, її гіперопікою, порушенням міжособистісних сімейних стосунків (подружніх, дитячо-батьківських, сиблінгових, стосунків у межах макросім'ї). Ці риси визначають специфіку окреслених взаємовідносин. Дослідники зауважують на різноманітні соматичні та психічні розлади, спричинені переживанням батьками факту народження особливої дитини як травматичної життєвої ситуації.

Особливого загострення проблема дослідження особливостей міжособистісних стосунків набуває стосовно сімей, що виховують дітей із мовленнєвими порушеннями через труднощі в комунікації та взаємодії всіх членів родини (Т. Кожанова, С. Конопляста, І. Мартиненко, І. Марченко, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет). Так, міжособистісні сімейні стосунки означеної категорії

розглядалися дотично в контексті досліджень дитячо-батьківських стосунків: емоційного ставлення батьків до дитини (О. Хорошева), психоемоційних станів батьків та їхній вплив на дитину з тяжкими порушеннями мовлення (далі – ТПМ) (С. Векілова, Л. Дика, В. Кондратенко, Є. Кузьмін, Л. Пастухова, А. Прохоров), емоційної складової близькості у родині (В. Кисличенко, С. Конопляста, Л. Харьков), обізнаності батьків про інтереси та потреби дитини (І. Мартиненко). Водночас, дослідження ієрархії, уявлення про сімейні ролі, рольові функції, обізнаність дітей з порушенням мовлення про родину представлені фрагментарно. Досліджень міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей із ТПМ, особливостей дитячо-батьківських взаємин на сьогодні вкрай недостатньо.

Актуальність, теоретична й практична значущість окресленої проблеми для теорії та практики спеціальної психології, недостатня розробленість та наявність передумов для її розв'язання, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри логопедії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова відповідно до напряму «Навчання, виховання, соціальна і трудова адаптація дітей із тяжкими порушеннями мовлення». Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 10 від 28 січня 2016 року) та погоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29 березня 2016 року).

Мета дослідження полягає у визначенні та теоретичному обґрунтуванні особливостей міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, розробці та апробуванні методики їхньої оптимізації.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Визначити зміст, структуру та психологічні механізми міжособистісних сімейних стосунків, розробити структурно-функціональну модель їхньої реалізації.
2. Емпірично дослідити особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, а саме їхніх компонентів: когнітивного, емоційного, поведінкового.
3. Виокремити типи міжособистісних стосунків у сім'ях дітей із тяжкими порушеннями мовлення.
4. Розробити психокорекційну методику оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, здійснити її експериментальну перевірку.

Об'єкт дослідження – міжособистісні стосунки в сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Предмет дослідження – особливості та оптимізація міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали положення

психологічних теорій і концепцій, в яких йдеться про: структуру і процес міжособистісної взаємодії (Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, О. Бодальов, О. Коваленко, Я. Коломінський, Б. Ломов, В. Мясищев, М. Обозов та ін.); сімейну систему та дитячо-батьківські стосунки (Г. Бевз, А. Варга, Е. Ейдемільер, О. Карабанова, І. Кон, О. Кочарян, А. Макаренко, Н. Максимова, В. Міляєва, Р. Овчарова, А. Петровський, В. Столін, В. Юстицький, М. Bowen, J. Bowlby, К. Horney та ін.); комплексний підхід у психології (Б. Ананьєв, В. Бехтерєв, С. Максименко, С. Мікулинський, Г. Попов, В. Синьов); психологічну допомогу сім'ї (А. Варга, Т. Говорун, Е. Ейдемільер, В. Міляєва, В. Юстицький); соціалізацію осіб із психофізичними порушеннями (О. Бабяк, В. Бондар, О. Брикова, Ю. Бистрова, І. Дмитрієва, Т. Ілляшенко, Н. Королько, А. Обухівська, К. Островська, О. Проскурняк, О. Романенко, Л. Руденко, А. Савицький, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, С. Федоренко, Л. Фомічова, О. Хохліна, А. Шевцов, Л. Шипиціна, Д. Шульженко); особливості розвитку дітей із тяжкими порушеннями мовлення (С. Конопляста, І. Мартиненко, Н. Пахомова, О. Романенко, Н. Савінова, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет).

Методи дослідження. Забезпечення достовірності положень та висновків, розв'язання окреслених завдань зумовило використання комплексу взаємопов'язаних методів дослідження:

- *теоретичні:* дедуктивний (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний) – для системного опису явища, що досліджується; індуктивний – встановлення закономірностей, систематизації, типологізації результатів дослідження; моделювання (структурно-функціональне) – з метою побудови системних моделей дослідження, визначення ефективних напрямів вирішення проблеми;
- *емпіричні:* констатувальний експеримент із використанням спостереження, бесіди, проєктивних тестів, аналізу медико-психолого-педагогічної документації, психодіагностичних методів дослідження міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, а саме: методик «Сходинки» Т. Марцинківської (адапт. В. Ткачової), «Пошта» Е. Бене і Д. Антоні (мод. С. Велієвої), «Кінетичний малюнок сім'ї» (R. Burns, S. Kaufman), анкети дослідження особливостей емоційної сторони дитячо-батьківських взаємостосунків О. Захарової, соціограми «Моя сім'я» Е. Ейдемільер (адапт. В. Ткачової), авторського опитувальника батьківського ставлення до дитини; формувальний експеримент із використанням методів психокорекції та психодіагностики – для оцінки ефективності розробленої психокорекційної методики;
- *методи обробки даних:* кількісний та якісний аналіз даних із використанням методів статистичної обробки: описові статистики (міри центральних даних, міри варіативності), критерії встановлення достовірності розбіжностей (t-критерій Стьюдента), кореляційний та регресійний аналізи.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що: *вперше:* здійснено структурно-функціональний аналіз міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, емпіричним шляхом виявлено їхні психологічні особливості; визначено провідні типи міжособистісних подружніх та дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, що виховують дітей із ТПМ; розроблено структурно-функціональну модель системи

міжособистісних сімейних стосунків із виділенням компонентів та їхніх показників в означеній категорії сімей; з'ясовано та обґрунтовано психолого-педагогічні умови оптимізації міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення через послідовний розвиток їхніх компонентів – когнітивного, емоційного, поведінкового; визначені та теоретично обґрунтовані напрями розвитку суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків в означеній категорії сімей;

подальшого розвитку набули наукові уявлення про особливості формування міжособистісних сімейних стосунків та їхніх компонентів; сутнісні характеристики дитячо-батьківських стосунків у сім'ях дітей старшого дошкільного віку з ТПМ;

удосконалено діагностичні методики вивчення міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Практичне значення здобутих результатів полягає в розробці та адаптації комплексу діагностичних методик із вивчення міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Зокрема, адаптовані методики «Сходинки» (В. Ткачова) та «Кінетичний малюнок сім'ї» (R. Burns, S. Kaufman), соціограма «Моя сім'я» (В. Ткачова). Розроблена психокорекційна методика оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, може використовуватись у роботі практичних психологів закладів освіти.

Отримані дані створюють сучасне підґрунтя для підготовки та перепідготовки практичних психологів, корекційних педагогів, учителів-логопедів, педагогів спеціальних закладів освіти.

Матеріали дослідження використовуються у викладанні навчальних дисциплін «Спеціальна психологія», «Психологія спілкування», «Логопсихологія».

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Теоретичні та експериментальні положення доповідались та були схвалені на науково-практичних конференціях, семінарах і конгресах: *міжнародних*: «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегія розвитку в національному та світовому вимірі» (Суми, 2015); «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2016); «Актуальні проблеми комплексної корекції аутистичних порушень» (Київ, 2016); «Спеціальна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2017); «Інклюзія в новій українській школі: виклики сьогодення» (Київ, 2017); «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 2018); *всеукраїнських*: «Дослідження молодих вчених у контексті розвитку сучасної науки» (Київ, 2016); III Всеукраїнському психологічному конгресі спеціалістів, що працюють із дітьми (Київ; 2016); «Психічне здоров'я дітей та підлітків: роль психологів, вчителів, лікарів у лікуванні та профілактиці психічних захворювань» (Київ, 2016); «Інноваційні підходи в спеціальній освіті» (Київ, 2017); «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації» (Суми, 2017); «Соціальне становлення особистості в умовах суспільних трансформацій: наукові підходи та сучасні практики» (Київ, 2017); «Освіта дітей із ментальними порушеннями. Права та проблеми» (Київ, 2018); «Інноваційні підходи в освіті дітей з особливими освітніми потребами» (Львів,

2018); *регіональних*: «Освіта осіб з особливими освітніми потребами в місті Києві: основні досягнення та виклики» (Київ, 2016); «Сучасні підходи до реалізації корекційно-розвивального навчання дітей із порушеннями розумового розвитку» (Київ; 2017).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в практику роботи дошкільних навчальних закладів: дошкільний навчальний заклад (дитячий садок) компенсуючого типу (спеціальний) № 323 Шевченківського району м. Києва (довідка № 28/01.-10.1. від 22.05.2018 р.); дошкільний навчальний заклад комбінованого типу № 95 м. Києва (довідка № 12 від 27.04.2018 р.); дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 9 комбінованого типу Деснянського району м. Києва (довідка № 98 від 20.05.2018 р.); комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 33 комбінованого типу Харківської міської ради» (довідка № 129/01–36/18 від 25.05.2018 р.); комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 458 комбінованого типу Харківської міської ради» (довідка № 29 від 25.05.2018 р.); комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад № 120 компенсуючого типу (спеціальний)» Криворізької міської ради (довідка № 43 від 06.03.2018 р.); комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад № 180 (ясла-садок)» Криворізької міської ради (довідка № 64 від 11.03.2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено в 11 наукових працях, з них: 6 одноосібних статей у фахових наукових виданнях України, з яких 4 статті опубліковано у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз та 2 – загальнонаукові; 1 стаття в інших виданнях і 4 публікації апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (215 найменувань, з яких 23 іноземною (англійською) мовою), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 317 сторінок, з них основний текст викладено на 196 сторінках. Робота містить 74 таблиці та 15 рисунків на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, сформульовано об'єкт, предмет, теоретико-методологічні основи дослідження, охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, наведено дані про їхню апробацію та впровадження, надано інформацію про публікації автора, структуру та обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі **«Теоретичні засади проблеми вивчення міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення»** представлено результати аналізу загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.

Системний аналіз теоретичних досліджень вивчення міжособистісних сімейних стосунків дав змогу розглянути їх з різних теоретичних позицій (М. Ainsworth, К. Anderson, Е. Berne, J. Bowlby, J. Dollard, F. Dolto, Z. Freud, А. Freud, Е. Fromm, Т. Gordon, О. Lovaas, N. Miller, R. Petersen, С. Rogers, D. Winnicott), що слугувало підґрунтям для подальших дослідницьких пошуків в

окресленій темі на засадах дослідження комплексного підходу (Б. Ананьєв, В. Бехтерєв, С. Максименко, С. Мікулинський, Г. Попов, В. Синьов) у формулюванні базового в нашій роботі поняття «міжособистісні сімейні стосунки» – це система взаємин, яка охоплює подружні, дитячо-батьківські та сиблінгові стосунки й виявляється в характері та способах взаємодії учасників у процесі комунікації та спільної діяльності в межах мікросім'ї та середовища й має спільну мету.

Встановлено, що вчені визначають міжособистісні сімейні стосунки як систему (А. Варга, С. Головін, С. Мінухін, О. Черніков, Е. Fromm, V. Satir), в структурі якої виділяють когнітивні характеристики (Г. Андрєєва, О. Захаров, Й. Лангмейер, З. Матейчек): усвідомлення членами родини спорідненого зв'язку між собою, уявлення про місце, функції та ролі в сім'ї, розуміння її ієрархії, ціннісні орієнтації кожного, дитячі та батьківські установки й очікування; складові, що визначають емоційний компонент зазначених стосунків (А. Варга, О. Карабанова, А. Петровський, К. Поліванова, Л. Саготовська, В. Столін, М. Ainsworth): емоції, почуття та взаємоставлення членів сім'ї, здатність сприймати та розпізнавати емоційні стани членів родини, безумовно приймати свою дитину та співпереживати їй; поведінкові особливості – патерни спілкування та взаємодії між членами родини, які визначають відповідні стилі (А. Варга, Е. Ейдемїллер, В. Кан Калік, А. Шведовська, В. Юстицкіс).

Втім, структура міжособистісних сімейних стосунків має складну ієрархічну систему, центральним елементом якої є дитячо-батьківські взаємини, адже вони впливають як на подружні, так і на сиблінгові стосунки (Д. Корнієнко, К. Красильнікова, J. Belsky). З одного боку, дитина є каталізатором подружніх взаємовідносин (зміна уявлень про сім'ю, сімейні ролі та функції кожного учасника; поява нових очікувань стосовно партнера як батька (матері)) та сиблінгових стосунків (ставлення батьків впливає на ставлення сиблінгів один до одного). З іншого – відбувається перебудова ієрархії сімейних ролей, і батьки займають найвищий щабель та несуть відповідальність за розвиток системи міжособистісних стосунків як у родині в цілому, так і окремо кожної підсистеми.

Здійснене упорядкування наукових підходів у контексті теоретичного аналізу досліджуваної проблеми до розгляду дитячо-батьківських стосунків дозволяє констатувати такі погляди на позиції учасників окреслених взаємин: з позиції ставлення батьків – розглядаються типи виховання, батьківські установки, ставлення батьків до дітей (Ю. Гіппенрейтер, К. Красильнікова, А. Петровський, Л. Саготовська, А. Співаковська); з позиції стосунків дітей – аналізуються види дитячої прихильності, сприймання дітьми батьків і сімейної ситуації (Г. Андрєєва, О. Горецька, Й. Лангмейер, З. Матейчек, А. Співаковська); з позиції взаємин дітей і батьків – акцентуються динамічні особливості спілкування між батьками і дітьми (А. Варга, В. Кан Калік, Г. Хоментаскас, А. Шведовська). У цій тріаді провідна позиція у стосунках належить батькам.

З огляду на вищезазначене, за результатами аналізу психолого-педагогічної наукової літератури було розроблено структурно-функціональну модель міжособистісних сімейних стосунків (рис. 1).

Рис. 1. Структурно-функціональна модель міжособистісних сімейних стосунків

Репрезентована модель ґрунтується на уявленнях про систему міжособистісних сімейних стосунків, в яких центром міжособистісної взаємодії виступають взаємопов'язані дитячо-батьківські, подружні та сиблінгові взаємини. Якісними характеристиками окресленого конструкту є когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти, які визначаються показниками успішного функціонування сім'ї. Функціонування вищезазначеної системи є динамічною взаємодією, що презентується функціями сім'ї (соціально-біологічною, господарсько-побутовою, емоційною, виховною, регулятивною, комунікативною, культурно-розвивальною), обумовлена чинниками (внутрішніми та зовнішніми), які разом визначають їхні типи.

Результати аналізу джерельної бази зі спеціальної педагогіки та психології свідчать, що науковці комплексно не розглядають означені показники компонентів міжособистісних стосунків сімей, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, а розкривають окремі аспекти та їхню специфіку. З'ясовано, що найбільше вивчено емоційний компонент системи міжособистісних сімейних стосунків з позиції батьків (Н. Аскаріна, С. Векілова, Н. Карпова, В. Кисличенко, В. Кондратенко, С. Конопляста, Ю. Некрасова, О. Хорошева, Л. Харьков, М. Шеремет): психоемоційні стани, емоційне ставлення, переживання матерів, емоційний контакт між батьками та дитиною. Є дані про його вплив на когнітивний (Т. Адєєва, І. Марченко) та поведінковий (В. Кисличенко, Т. Кожанова,

С. Конопляста, І. Мартиненко, В. Тарасун, М. Шеремет) компоненти. Проте, цілеспрямованих досліджень щодо особливостей реалізації когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів системи міжособистісних сімейних стосунків у сім'ях дітей з ТПМ у відповідності з розробленою моделлю на сьогодні вкрай недостатньо.

У другому розділі – *«Емпіричне дослідження особливостей міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення»* представлено характеристику компонентів міжособистісних сімейних стосунків; визначено показники та критерії оцінки їхніх складових; обґрунтовано та розроблено діагностичну методику, описано процедуру організації емпіричного дослідження; наведено результати аналізу отриманих даних.

Мета емпіричного дослідження – з'ясувати особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із ТПМ.

Дослідженням було охоплено 70 сімей, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення (серед них 70 матерів і 70 батьків, що виховують дітей із ТПМ та 70 дітей з тяжкими порушеннями мовлення), та 67 сімей, що виховують дітей із нормальним мовленнєвим розвитком.

З метою вирішення поставлених завдань використовувалось 2 блока взаємодоповнювальних методів дослідження, спрямованих на вивчення основних сторін міжособистісних сімейних стосунків: з боку дитини та з позиції батьків. Процедура передбачала таку послідовність: вивчення характеру системи взаємин дитини з ТПМ у сім'ї; визначення характеру батьківських стосунків у системі МСС; опис компонентів системи міжособистісних стосунків у сім'ях означеної категорії відповідно до структурно-функціональної моделі; визначення взаємозв'язків між параметрами МСС та виокремлення типів цих взаємин у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Методика емпіричного констатувального дослідження була розроблена з фокусуванням уваги на трьох базових компонентах: когнітивному, емоційному й поведінковому та передбачала вивчення їхніх показників.

Констатовано недостатню сформованість показників когнітивного компонента МСС у дітей з ТПМ, що характеризується нестійкими уявленнями про ієрархію міжособистісних сімейних стосунків (65,6 % виключали сиблінга) та амбівалентним сприйманням ставлення членів родини (щодо матері: високий – 67,7 %, низький – 11,7 %). Емоційний компонент МСС характеризується дисбалансом гармонійних емоційних стосунків у сім'ї та проявляється у внутрішньому конфлікті між безумовним прийняттям порушення дитини (матері: середній – 22,9 %, батьки: середній – 21,5 %) і вмінням батьків адекватно проявляти почуття, зокрема – співпереживання, стосовно особливостей її розвитку, що підкріплюється зниженим рівнем усвідомлення свого ставлення до дитини з порушенням мовлення (матері: середній – 61,4 %, батьки: середній – 65,7 %). Відзначено фактор конфліктності міжособистісної взаємодії у сім'ї, що спричиняє труднощі в спілкуванні з різним ступенем прояву та характеризує поведінковий компонент системи МСС. Стосовно дітей із НМР було виявлено статистичні розбіжності за показниками емоційного та когнітивного компонентів: позитивне ставлення матерів (22,9 % – дітей з ТПМ, 44,8 % – дітей з НМР) та батьків (20 % – дітей з ТПМ, 38,8 % – дітей з НМР) до

власних дітей, що впливає на уявлення дошкільників про сприятливу сімейну ситуацію (31,4 % – ТПМ, 58,2 % – НМР).

Виділено типи міжособистісних подружніх та дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, що виховують дітей з ТПМ. Провідні: партнерський тип міжособистісних подружніх стосунків (68,6 % – матері, 48,6 % – батьки) з перевагою лідерсько-партнерського підтипу взаємин (матері – 54,3 %, батьки – 48,6 %), а також значущим є симбіотичний тип (17,9 % – матері, 30 % – батьки). Стосовно сімей з НМР відмінним є те, що матері цієї категорії обирають домінуючий (ТПМ – 5,7 %, НМР – 13,4 %) та споріднено-симбіотичний (ТПМ – 12,9 %, НМР – 27,9 %) підтипи подружніх стосунків удвічі більше, ніж матері дітей із ТПМ. Щодо типів міжособистісних дитячо-батьківських стосунків, то матері та батьки дітей з ТПМ є більш схильними до дисгармонійного типу сімейної взаємодії (матері – 51,5 %, батьки – 42,9 %); переважаючим підтипом є дистанційно-наближений (матері – 28,6 %, батьки – 14,3 %); домінуючий (матері – 15,7 %) та симбіотичний (батьки – 18,6 %) підтипи також притаманні вищезазначеним стосункам, що свідчить про труднощі сімейної взаємодії та ієрархії. Водночас, у родинях дітей з НМР домінуючими підтипами є гармонійний (матері – 32,8 %, батьки – 40,3 %), дистанційний (матері – 22,4 %, батьки – 25,4 %) та симбіотично-дистанційний (матері – 22,4 %).

За результатами кореляційного та регресійного аналізу емпіричних даних встановлено чинники формування гармонійних міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ. Так, на створення сприятливої сімейної ситуації у родинях означеної категорії впливають: безумовне прийняття батьками власної дитини; позитивний емоційний фон взаємодії з нею; надання емоційної підтримки та співпереживання; сприймання, розуміння причин та орієнтація на стан дитини у процесі взаємодії та спілкуванні з нею; обізнаність у її інтересах та потребах; позитивне батьківське ставлення до дитини з ТПМ.

Вивчення компонентів системи МСС, їхніх функцій та визначення чинників, що на них впливають, дало підстави для розробки структурно-функціональної моделі міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення (рис. 2).

Запропонована модель репрезентує взаємозв'язок дитини з ТПМ, матері та батька, який характеризується когнітивним, емоційним та поведінковим компонентами МСС. Когнітивна складова МСС характеризується такими рисами: у дітей – емоційно значуща людина – матір, неадекватне уявлення про ієрархію та ролі у родині – виключають себе (батьків, сиблінга) зі складу сім'ї, додають інших осіб (друзі, домашні тварини); з батьківської позиції – дружини прагнуть ефективніше реалізувати себе у ролі матері, їхня позиція є категоричною через заперечення власної некомпетентності в інтересах та потребах дитини; батьки вважають себе недостатньо реалізованими у рольовій функції подружніх та дитячо-батьківських стосунків і проявляють свою необізнаність про вікові та індивідуальні особливості розвитку дітей означеної категорії.

Емоційний компонент характеризується: з позиції дитини – амбівалентним сприйманням ставлення членів родини до себе, наданням сильної емоційної значущості взаємодії з батьком (протиріччя переваги негативного емоційного фону взаємодії над позитивним) і оберненопропорційної до матері, домінуванням

сприятливої сімейної ситуації при наявності ворожості, тривожності та почуття неповноцінності дитини з ТПМ у сімейних стосунках. З позиції батьків спостерігається дисбаланс гармонійних емоційних стосунків; знижена здатність до сприймання стану дитини та дезорієнтація в розпізнаванні її емоцій; внутрішній конфлікт між безумовним прийняттям порушення дитини і вмінням адекватно проявляти почуття, знижена емпатійність переважно у батьків; низький рівень усвідомлення свого ставлення до дитини та її порушення.

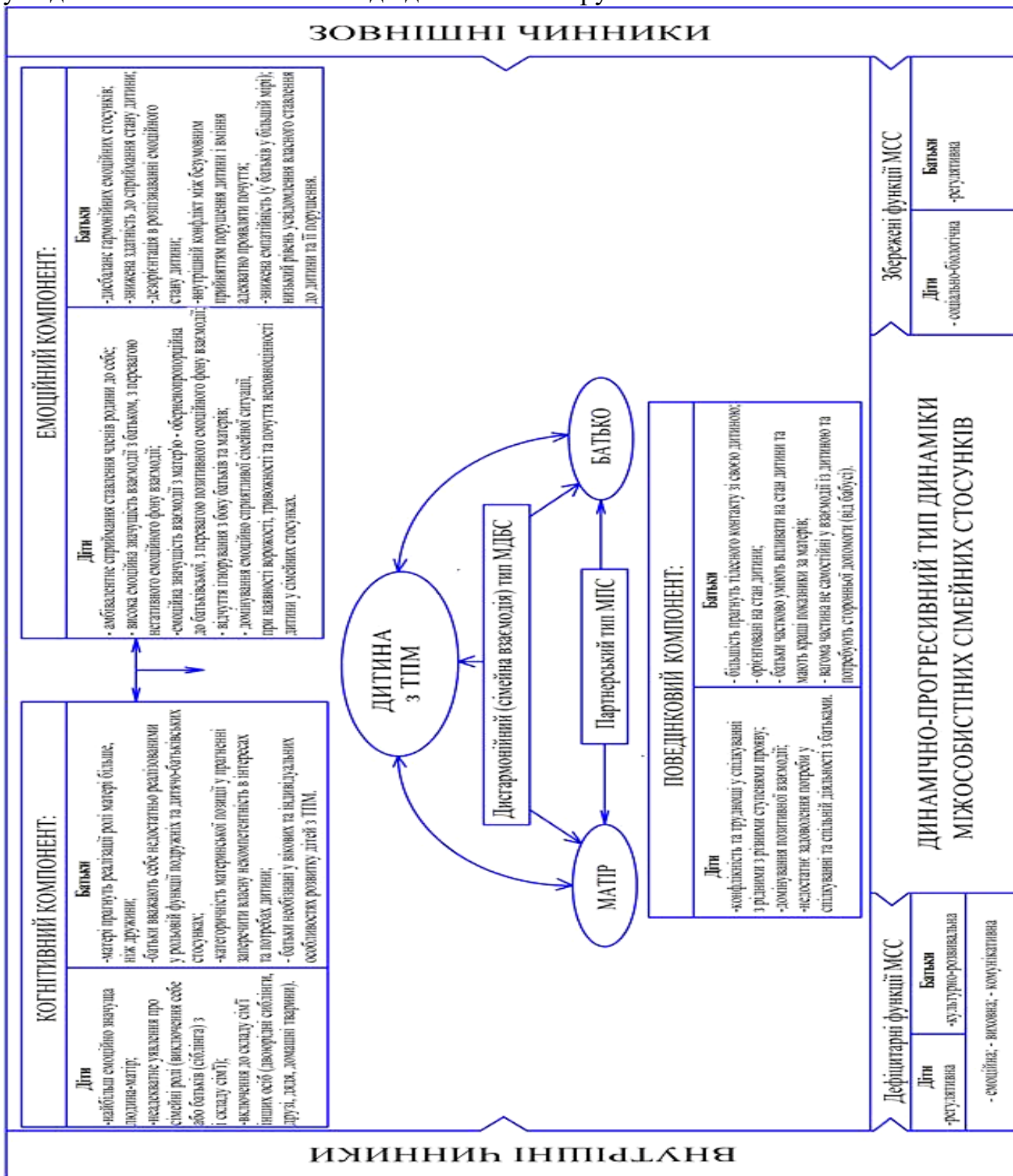

Рис. 2. Структурно-функціональна модель міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення

Поведінковий компонент МСС має такі характеристики: з позиції дитини – різний ступінь прояву конфліктності та труднощі в спілкуванні з рідними, не задоволення потреби дитини з ТПМ у сфері спілкування і спільної діяльності навіть за умови домінування позитивної взаємодії; з позиції батьків – прагнення до тілесного контакту зі своєю дитиною, орієнтація на її стан, де батьки частково уміють впливати на неї та мають кращі показники за матерів, потреба родини у залученні близьких рідних (бабусі) через неможливість впоратись із дитиною самостійно.

Функціонування вищезазначеної системи характеризується дефіцитарністю таких функцій МСС: з позиції дітей з ТПМ – емоційної, виховної, регулятивної та комунікативної, а з позиції батьків – емоційної, виховної, комунікативної, культурно-розвиваючої та збереженості соціально-біологічної функції у дітей та регулятивної у батьків. Вплив як внутрішніх, так і зовнішніх чинників проявляється в динамічно-прогресивному типі динаміки міжособистісних сімейних стосунків і визначає партнерський тип МПС (міжособистісних подружніх стосунків) і дисгармонійний (сімейна взаємодія) тип МДБС (міжособистісних дитячо-батьківських стосунків).

Здобуті результати дослідження склали підґрунтя для узагальнення якісних характеристик міжособистісних стосунків у сім'ях означеної категорії, які визначили основні напрями психологічного корекційно-розвивального впливу.

У третьому розділі *«Оптимізація суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення»* представлено методику оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ.

На основі здобутих результатів та виявлених у процесі констатувального експерименту особливостей міжособистісних стосунків у сім'ях означеної категорії було визначено організаційні та інструментальні умови та розроблено психокорекційну методику оптимізації їх суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних сімейних стосунків.

Формувальний вплив було спрямовано на оптимізацію показників компонентів МСС у сім'ях означеної категорії, які є чинниками її розвитку в цілому, а саме: уявлення про розподіл сімейних ролей та функцій, відповідальність та авторитет батьків у дітей з ТПМ; уміння усвідомлювати, розпізнавати та сприймати власні емоції та емоції інших членів сім'ї; оволодіння способами задоволення емоційних потреб у спілкуванні та взаємодії соціально прийнятними засобами; навички активного слухання та конструктивного вирішення конфліктів з боку батьків.

Впровадження методики психокорекційної роботи передбачало дотримання загальнодидактичних (особистісного, діяльнісного, принципу системності, послідовності й систематичності, концентричності, зростання складності, диференційованого підходу, комунікативного, інтегративного) і спеціальних принципів (індивідуалізації, клініко-психологічного, залучення середовища, ресурсного, когнітивно-поведінкового). Відповідно до окреслених показників та принципів робота відбувалась за трьома напрями оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків в означеній категорії сімей: перші

два реалізуються в батьківських і дитячих групах окремо та спрямовані на формування когнітивної й емоційної складових системи МСС, третій напрям відбувається в об'єднаних дитячо-батьківських групах і передбачає роботу з гармонізації спілкування та взаємодії у родині. Запропонована психокорекційна методика реалізовувалася в індивідуальній та груповій формах роботи з дітьми й дорослими. Основною формою визначено тренінг, який проводить психолог з батьками та дітьми. У процесі тренінгу використовувались такі методи: гра, бесіда, дискусія, міні-лекція, продуктивна діяльність.

Кожний напрям включав прямий та опосередкований вплив на компоненти МСС відповідно до 4 етапів (ознайомчий, репродуктивний, репродуктивно-продуктивний, творчий), які різнилися за завданнями й тривалістю (за участі дітей – 45 хвилин, для батьків – 1,5 години). У зв'язку з відмінностями в меті та завданнях кожного запропонованого напрямку розподілено різну кількість тренінгових занять.

Експериментальну групу (ЕГ) склали 50 сімей, що виховують дітей старшого дошкільного віку із ТПМ, які підлягали експериментальному корекційно-розвивальному впливу, та 30 сімей означеної категорії, у роботі з якими розроблена психокорекційна методика не застосовувалась.

У результаті цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи з оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ, у більшості сімей ЕГ відбулися якісні зміни у розвитку всіх компонентів МСС. А саме: зростання ступеня значущості членів родини для дитини (матері – на 7,1 %; сіблінга – на 15,9 %), сформованість уявлень про сім'ю у дітей ЕГ (батька – на 17,8 %), що доводить актуалізацію уваги на значущих рідних. Наявність теплих емоційних стосунків та зниження кількості труднощів та бар'єрів у встановленні контакту між членами сім'ї сприяло зростанню тенденції до позитивного ставлення до членів сім'ї (стосовно матері – на 5,4 %, батька – на 5,3 %, брата або сестри – на 5,1 %) та позитивної взаємодії з ними (з матір'ю – на 4,9 %, батьком – на 5,1 %, сіблінгом – на 5,3 %).

Водночас, результати ефективності впровадженої методики з позиції батьків засвідчили наступне: вони усвідомлюють ієрархію МСС та схильні до адекватного розподілу ролей, коли їм належить провідна роль у дитячо-батьківських стосунках; схильні зберігати лідерські позиції у сімейних стосунках; значно меншою мірою транслують дитячу надцінність. У батьків зросла зацікавленість в інтересах та потребах власної дитини, уважність до її дозвілля (у матерів – на 16 %, у батьків – на 5,3 %; покращилось батьківське ставлення до дитини (у матерів – на 16 %, у батьків – на 11,3 %). Матері та батьки більше тяжіють до позитивної взаємодії у стосунках з дитиною, бажають працювати над труднощами у взаємодії, шукати спільні інтереси та проводити час разом (матері – на 26 %, батьки – на 16,7 %).

Таким чином, здобуті результати проведеного експериментального дослідження підтвердили ефективність методики оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ та констатували наявність позитивної динаміки у функціонування міжособистісних стосунків означеної категорії сімей.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз наукових джерел та результати емпіричного дослідження міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку

з важкими порушеннями мовлення, дали підстави для таких висновків.

1. Узагальнення наукових підходів до вивчення міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з важкими порушеннями мовлення, дало змогу встановити, що МСС є ієрархічно побудованою системою, центральною ланкою в якій є дитячо-батьківські взаємини, що включає три компоненти: когнітивний; емоційний та поведінковий. Поняттям «міжособистісні сімейні стосунки» було визначено систему взаємин, яка охоплює подружні, дитячо-батьківські та сиблінгові стосунки й виявляється в характері та способах взаємодії учасників у процесі комунікації та спільної діяльності в межах мікросім'ї та середовища й має спільну мету.

Розроблено структурно-функціональну модель міжособистісних сімейних стосунків, у відповідності з якою було констатовано фрагментарність вивчення компонентів цієї системи у сім'ях, що виховують дітей із ТПМ. З'ясовано, що дослідниками найбільш висвітлено емоційні характеристики МСС з позиції батьків (психоемоційні стани, емоційне ставлення, переживання матерів, емоційний контакт між батьками та дитиною) та їхній вплив на когнітивний та поведінковий компоненти досліджуваного феномену. Проте, щодо дітей та сиблінгів досліджень вкрай недостатньо.

2. Запропоновано методика емпіричного дослідження, яка передбачала реалізацію двох взаємодоповнювальних блоків, спрямованих на виявлення особливостей МСС з позиції дитини старшого дошкільного віку із ТПМ та її батьків, з урахуванням функціонування когнітивного, емоційного, поведінкового компонентів та провідних типів цих стосунків.

Визначені особливості показників когнітивного, емоційного, поведінкового компонентів МСС. *Когнітивний компонент* характеризується: з позиції дітей із ТПМ – найбільш емоційно значущою людиною є матір, неадекватне уявлення про сімейні ролі та включення до складу сім'ї інших осіб, з батьківської позиції – порушення реалізації рольової функції та необізнаність в інтересах та потребах власної дитини. *Емоційний компонент* МСС має такі характеристики: з позиції дитини з ТПМ – амбівалентне сприймання ставлення інших членів родини до себе, нестабільний фон взаємодії та відчуття ігнорування з боку матері та батька; з батьківської позиції – дисбаланс гармонійних емоційних стосунків у сім'ї, що проявляється в дезорієнтації матері в розпізнаванні емоційного стану дитини, у внутрішньому конфлікті між безумовним прийняттям порушення дитини і вмінням адекватно проявляти почуття. Особливості *поведінкового компонента* МСС і з позиції батьків, і з позиції дітей визначаються чинником конфліктності міжособистісної взаємодії, що спричиняє труднощі в спілкуванні з різним ступенем прояву.

Міжособистісні стосунки у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ, характеризуються специфічною реалізацією емоційної, виховної та комунікативної функцій у дитячо-батьківських стосунках, що свідчить про дисгармонію міжособистісного спілкування і взаємодії та бар'єри у встановленні гармонійних суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих взаємин між ними.

3. Визначено найбільш впливові чинники гармонійних міжособистісних сімейних стосунків у сім'ях дітей із ТПМ: безумовне прийняття батьками власної дитини; позитивний емоційний фон взаємодії з нею; надання емоційної підтримки та

співпереживання; сприймання, розуміння причин та орієнтування на стан дитини при взаємодії та спілкуванні з нею; обізнаність у її інтересах та потребах; позитивне батьківське ставлення до дитини з ТПМ та виокремлено типи міжособистісних подружніх та дитячо-батьківських стосунків у сім'ях означеної категорії. Провідним типом у міжособистісних подружніх стосунках виявлено: партнерський, що проявляється у лідерсько-партнерському підтипі стосунків, який переважає над підпорядковано-партнерським до народження дитини. Матері та батьки дітей із ТПМ схильні до дисгармонії у сімейній взаємодії, що підтверджується перевагою дистанційно-наближеного підтипу міжособистісних дитячо-батьківських стосунків. Порушення сімейної ієрархії та сімейної взаємодії проявляється у домінуючому та симбіотичному підтипах.

4. Розроблено та експериментально перевірено психокорекційну методику та визначено організаційні та інструментальні умови оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ. Методика передбачала три напрями корекційно-розвивальної роботи відповідно до компонентів МСС: перші два реалізуються в батьківських та дитячих групах окремо та спрямовані на формування когнітивної й емоційної складових системи МСС, третій напрям відбувається в об'єднаних дитячо-батьківських групах і передбачає роботу з гармонізації спілкування та взаємодії у родині. Основною формою роботи визначено тренінг, який проводить психолог з батьками та дітьми. Кожний напрям включав 4 етапи (ознайомчий, репродуктивний, репродуктивно-продуктивний, творчий), що різнилися за завданнями і тривалістю.

Унаслідок цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи з оптимізації суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ за даними ЕГ відбулися якісні зміни в розвитку всіх її компонентів, а саме: зростання ступеня значущості членів родини до дитини, сформованість уявлень про сім'ю у дітей ЕГ; наявність теплих емоційних стосунків та зниження кількості труднощів та бар'єрів у встановленні контакту між членами родини; зростання тенденції до позитивного ставлення до членів сім'ї та сприймання дитиною ставлення рідних; зниження негативного ставлення; позитивні вибори фігур значущих рідних. Результати ефективності впровадженої методики з позиції батьків засвідчили наступне: вони усвідомлюють ієрархію МСС; більш схильні до адекватного розподілу ролей; значно меншою мірою транслують дитячу надцінність; збільшилася зацікавленість в інтересах та потребах власної дитини, уважність до її дозвілля; матері та батьки більше тяжіють до позитивної взаємодії в стосунках із дитиною, бажають працювати над труднощами у взаємодії, шукати спільні інтереси та проводити час із нею. Такі дані констатують оптимізацію суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих МСС у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми й не претендує на дослідницьку завершеність її висвітлення. У контексті цієї проблематики перспективними напрями подальших досліджень є вивчення міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей із ТПМ молодшого дошкільного та шкільного віку, порівняльний аналіз специфічних особливостей міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей із різними мовленнєвими порушеннями.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, які включені в міжнародні бази

1. Тичина К. О. Особливості уявлень про міжособистісні сімейні стосунки у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Особлива дитина: навчання і виховання*. К.: «Педагогічна преса». 2017. № 4 (84). С. 86–95.
2. Кібальна К. О. Особливості діагностики міжособистісних відносин у сім'ях, які виховують дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічна наука)*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». 2016. Вип. 7 т. 1. С. 185–196.
3. Тичина К. О. Сучасні погляди на проблему міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з ТПМ. *Теорія і практика сучасної психології*: зб. наук. праць. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2018. № 2. С. 199–202.
4. Тичина К. О. Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2018. № 41. С. 360–370.

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Тичина К. О. Вивчення батьківського ставлення до дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Науково-методичний журнал «Логопедія»*. К.: ДІА. 2017. № 10. С. 74–83.
2. Тичина К. О. Напрями гармонізації міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з порушеннями. *Науково-методичний журнал «Логопедія»*. К.: ДІА. 2018. № 12. С. 105–111.

Публікації, що додатково відображають наукові результати

1. Тичина К. О. Тренінг гармонізації дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Науково-практичний журнал «Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів»*. 2018. № 1. С. 16–23.
2. Кібальна К. Особливості особистісного розвитку дітей старшого дошкільного віку із заїканням. *Молодь, освіта, наука, культура й національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції*: зб. матеріалів XIV Всеукр. наук. практ. конф. (Київ, 12–13 травня 2011 р.). Київ. 2011. С. 93–95.
3. Кібальна К. О. До проблеми міжособистісних відносин у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі*: матеріали Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітації (Суми, 15–16 жовтня 2015 р.). Суми: Вид-Во СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2015. С. 51–52.
4. Тичина К. О. Вивчення компонентів міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування*: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 27–28 жовтня 2017 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 2017. С. 64–66.
5. Тичина К. О. Підходи до вивчення міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей із ТПМ. *Аспекти гуманізуючого впливу освіти на особистість*:

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 25–27 жовтня 2017 р.). Дніпро: Літограф. 2017. С. 203–205.

АНОТАЦІЇ

Тичина К. О. Особливості міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2018.

Дисертаційна робота присвячена проблемі міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Уперше здійснено структурно-функціональний аналіз міжособистісних взаємовідносин у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, виявлено їхні психологічні особливості, дефіцитарні та збережені функції МСС; визначено провідні типи міжособистісних подружніх (партнерський) та дитячо-батьківських (дисгармонійний у сімейній взаємодії) стосунків. Розроблено структурно-функціональну модель системи міжособистісних сімейних взаємин із виділенням когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів; з'ясовано та обґрунтовано організаційні та інструментальні психолого-педагогічні умови оптимізації цих стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення через послідовний розвиток виділених компонентів; визначено напрями розвитку суб'єкт-суб'єктних емоційно довірливих міжособистісних стосунків в означеній категорії сімей, спрямовані на оптимізацію когнітивної та емоційної складових системи МСС способів спілкування та взаємодії в об'єднаних групах батьків та дітей.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, сім'я, дитячо-батьківські стосунки, сиблінг, дошкільний вік, тяжкі порушення мовлення, оптимізація, суб'єкт-суб'єктні емоційно довірливі стосунки.

Тычина К. А. Особенности межличностных отношений в семьях, воспитывающих детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2018.

Диссертация посвящена проблеме межличностных отношений в семьях, воспитывающих детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи. Раскрыто содержание центрального понятия «межличностные семейные отношения», под которым понимаем систему взаимоотношений, которые охватывают супружеские, детско-родительские и сиблинговые отношения, объективно проявляются в характере и способах взаимодействия участников в процессе коммуникации и совместной деятельности в рамках микросемьи и среды, а также имеют общую цель. Определено, что система межличностных семейных отношений построена иерархически. В ней центральным звеном являются детско-родительские отношения, которые включают три компонента: когнитивный;

эмоциональный и поведенческий.

Разработана структурно-функциональная модель межличностных семейных отношений, которая позволила констатировать фрагментарность изучения компонентов этой системы в семьях, воспитывающих детей с тяжелыми нарушениями речи. Выяснено, что исследователями наиболее освещены эмоциональные характеристики семейных отношений с позиции родителей (психоэмоциональные состояния, эмоциональное отношение, переживания матерей, эмоциональный контакт между родителями и ребенком) и их влияние на когнитивный и поведенческий компоненты исследуемого феномена. Констатировано, что в отношении детей и сиблингов проблема исследована крайне недостаточно.

Предложена методика эмпирического исследования, которая предусматривала реализацию двух взаимодополняющих блоков, направленных на выявление особенностей межличностных семейных отношений с позиции ребенка старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи и его родителей (с учетом функционирования когнитивного, эмоционального, поведенческого компонентов и ведущих типов этих отношений). Впервые осуществлен структурно-функциональный анализ межличностных взаимоотношений в семьях, воспитывающих детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи, выявлены их психологические особенности, определены дефицитарные функции семейных отношений, которые характеризуются специфической реализацией эмоциональной, воспитательной и коммуникативной функций в детско-родительских отношениях.

Определены наиболее влиятельные факторы гармоничных межличностных отношений в семьях детей с тяжелыми нарушениями речи: безусловное принятие родителями собственного ребенка; положительный эмоциональный фон взаимодействия с ним; предоставление эмоциональной поддержки и сопереживания; восприятия, понимания причин и ориентации на состояние ребенка при взаимодействии и общении с ним; осведомленность в его интересах и потребностях; положительное родительское отношение к ребенку с нарушениями речи. Выделены ведущие типы межличностных супружеских (партнерский) и детско-родительских (дисгармония в семейном взаимодействии) отношений в семьях, воспитывающих детей с тяжелыми нарушениями речи; разработана структурно-функциональная модель системы межличностных семейных отношений с выделением когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов и их показателей указанной категории семей.

Выявлены и обоснованы организационные и инструментальные психолого-педагогические условия оптимизации межличностных отношений в семьях, воспитывающих детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи через последовательное развитие выделенных компонентов. Определены направления развития субъект-субъектных эмоционально доверительных межличностных отношений указанной категории семей: первые два – реализуются в родительских и детских группах отдельно и направлены на формирование когнитивной и эмоциональной составляющих системы межличностных семейных отношений, третье направление происходит в объединенных детско-родительских группах и предполагает работу по гармонизации общения и взаимодействия в семье.

Основной формой работы определено тренинг, который проводит психолог с родителями и детьми. Каждое направление включает 4 этапа (ознакомительный, репродуктивный, репродуктивно-продуктивный, творческий).

В результате целенаправленной коррекционно-развивающей работы по оптимизации субъект-субъектных эмоционально доверительных межличностных отношений у большинства семей экспериментальной группы произошли качественные изменения в развитии всех выделенных компонентов.

Ключевые слова: межличностные отношения, семья, детско-родительские отношения, сиблинг, дошкольный возраст, тяжелые нарушения речи, оптимизация, субъект-субъектные эмоционально доверительные отношения.

Tychyna K.O. Features of interpersonal relationships in families bringing up children of senior preschool age with severe speech disorders. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of a Ph. D. in psychology in specialty 19.00.08 «Special psychology». – National Pedagogical Drahomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv. 2018.

The thesis is devoted to the problem of interpersonal relations in families bringing up children of the senior preschool age with severe speech disorders (SSD).

It was first implemented such statements:

- it was structural and functional analysis of interpersonal relationships in families bringing up children of the senior preschool age with severe speech disorders and empirically revealed their psychological peculiarities;
- it was determined the leading types of interpersonal marital and parent-child relationships in families bringing up children with SSD;
- it was developed the structural-functional model of the system of interpersonal family relationships with the allocation of components and their indicators among research category of families;
- it was clarified and justified psychological and pedagogical conditions of optimization of interpersonal relationships in families bringing up preschool children with SSD through the consistent development of their components: cognitive, emotional, and behavioral;
- determined and theoretically grounded directions of subject-emotional trusting interpersonal relationships in the designated categories of families.

Keywords: interpersonal relationships, family, child-parentage, sibling, preschool age, severe speech disorders, optimization, subject-subjective emotionally trusting relationships.